

УДК 811.161.2'42 +
811.161.2'282.2 (477.85/.87)
ББК 81.411. 1-5 + 81.411.1-0

Ганна КОНТОРЧУК

м. Житомир

ПОРІВНЯЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ У РОМАНІ
ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВА «ДІДО ИВАНЧІК»

У статті розглядаються семантичні, структурні і стилістичні особливості порівнянь у романі «Дідо Иванчик» Петра Шекерика-Доникова.

Semantic, structural and stylistic features of comparative constructions in Peter Shekeryk-Donykiv's novel «Dido Yvanchik» are analyzed in this article.

Ключові слова: порівняння, об'єкт і суб'єкт порівняння, компаративне ім'я, нерозгорнуте порівняння, порівняльний зворот, розгорнуте порівняння, безсполучникове порівняння, сполучникове порівняння, орудний порівняння.

Key words: comparison, object and subject of comparison, comparative name, undeveloped comparison, unconjunctive comparison, conjunctive comparison, ablative of comparison.

Як своєрідний і важливий елемент складної семасіологічної системи мови порівняння здавна використовували у різних функціональних стилях для виразного і яскравого вираження думок і почуттів. Специфіка порівняльних конструкцій дозволяє встановити тотожність, подібність чи відмінність предметів, явищ, ознак, дій, станів і т.д., щоб таким чином поглибити пізнання різностороннього людського буття і філософського його осмислення і узагальнення.

Порівняння – один з найбільш експресивних засобів тропеїчної системи мови – особливе значення має у сфері художньої творчості. Його важливість і місце у стилістичній системі мови можна сформулювати словами О. Потебні: «Самий процес пізнання є процес порівняння» [10, 255]. Семантичні,

граматичні і функціональні особливості порівнянь здавна були в центрі уваги багатьох дослідників: Аристотеля і Деметрія [1, 219], О. Потебні [11, 486], О. Пешковського [8, 244-245]. Як одиниці насамперед граматичні порівняльні конструкції послідовно і різнопланово розглядали сучасні українські мовознавці: І. Кучеренко [5], М. Каранська [3], Є. Павленко [7], М. Плющ [9], М. Заборна [2]. Стилiстику порівнянь у художніх текстах окремих авторів досліджували Л. Ставицька [13], А. Свашенко [12], Г. Конторчук [4] та ін., однак треба констатувати, що багато проблем, пов'язаних із семантикою, структурою і функціонуванням порівнянь у художньому тексті (як і в інших стилях сучасної української мови), залишаються не з'ясованими. Актуальність нашої роботи полягає насамперед у тому, що вперше порівняльні конструкції аналізуються як компоненти художнього діалектного тексту – роману Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік».

Серед найбільш уживаних образних засобів, які дозволяють реалізувати авторський задум, помітне місце у цьому своєрідному романі з життя гуцулів займають різноманітні порівняння, що характеризуються як семантичним, так і структурним розмаїттям і виконують у тексті твору ряд специфічних стилістичних завдань.

Щодо семантики компаративем, то треба сказати, що П. Шекерик-Доників дуже ретельно і точно обирає слова для номінації об'єкту порівняння (компаративного імені). Послугуючись гуцульським діалектом, а отже, використовуючи насамперед народні порівняння, автор створював і власні порівняльні конструкції. Кваліфікувати своєрідність порівнянь ми можемо, зважаючи на такий важливий екстралінгвальний чинник, як часопростір: у романі змальовано територію Гуцульщини початку ХХ ст., зокрема Верховинський район (до 1962 року Верховина – Жаб'є), де народився (с. Голови) і проживав (Жаб'є) автор роману. Цим пояснюється перевага власне діалектних порівнянь та їх варіантів над звичними українськими, яких, зрозуміло, у тексті значно менше: «А Костюк, *єкби навкірки всім бідним,*

втришкував так, *ек слівник вид овец на полонині...»; «Лягідні», – крикнули пропійцеві всі ек оден, тай так, екби ліс вид вітру...».*

Семантика порівняльних конструкцій (компаративних імен) у романі різнопланова, на що впливає ще один важливий чинник: ми бачимо світ очима дитини, хлопчика, який спостерігає за життям рідних (особливо ретельно – за дідом Иванчіком), домашніх, сусідів, односельців та оцінює події, чужі і власні вчинки. Пошук найсуттєвіших ознак, їх зіставлення у звичайних і незвичайних речах, пізнаваних хлопчиком, фіксують і порівняльні конструкції (значна частина – це традиційні, фольклорні компаративеми), зрештою, саме таким був шлях осмислення і набуття багатогранного життєвого досвіду героєм твору, саме тому його спостережливість оцінна: «Видів смих, шо лиш оден дідо Иванчік й поза очі завжде на мене такий добрий, *ек й у очі*. Водно ми важив добра, бо він ни був фальчевий. Але шо він міг з бідами подієти, ек уни всі троє разом дули пацирку на него, *ек гаде*. Збігалися докупи й ценкотіли на него, *ек котюги*. Водно хотіли йиго заїхати, але й то він тоди хапав сокиру у руки, а уни всі, *ек кури з-перед половика*, розліталися вид него, котре куда виділо. А бабу, шо забірше йиго доскоб'ювала, то кілька разів на своїм житю так її пообертав баненков, *ек си обертаєт ціпом сніп на току*.

Однако він з бідов ни міг нічьо подієти. Вічно за будь-шо джвингіла. Золила йиго словами, *ек есиновов золов*, а кажут, шо хрестенина гірше уб'еш словом, *ек буком*».

Назви об'єктів порівняння, вживаних у романі «Дідо Иванчік», у плані семантики складають кілька груп:

- назви тварин, конкретні і загальні (свійських, одомашнених, диких), птахів, риб, комах, плазунів: «...дививси він так сураво на тот вугол грани, *ек тот порхей кінь, шо чогос си вержет*»; «В неї шораз, то бірші гудзи робилиси межі очима, а губи так шюрилиси, *ек в тої кобили, шо любить кусати*»; «Війт проп'єнчівси, бо штрик на Чяпарагу, *ек половик на курку*»; «Аж тепер він си попав нам у руки, *ек медвідь у западку...*»;

- назви рослинного світу: «...на нім місця здорового не було, був цілий синий, *ек афина*»; «Напилені кайлачки колов дідо сокиров на такі клетчіки, *ек біб...*»; «...бо жінка прото так, *ек верба, де її посадиш, там си уна приймет*»;

- назви органів і частин людського тіла: «Китиці кичір, *ек личька устидливих дівчет, румнелилиси*»; «На Светий вечер стеріг дідо той челепнік, *ек око в голові...*»; «Мижи очіма збилися два гудзи, *ек два добрі кулаки*»;

- назви житла та його частин, предметів побуту, знарядь праці, продуктів харчування, зброї, засобів пересування і т.п. (реалій матеріальної культури): «...тоті калачіки аж на руки собі натегав, *ек обручі на бербениці*»; «*Ек би дараба на габах бистрої ріки, похітувалиси коледники...*»; «Недурно то кажут старі люде, шо ліпша из своєї печі росівниця, *ек з чужеї печі книші*»; «Валив йиму дим з рота, *ек из кагли*»; «...обоє молотили у подавки ризками шибеника по хорбаці так, *ек на току сніп*»;

- назви пір року, частин доби, явищ природи, ландшафту: «Дай Боже йиму, аби був молодий та красний, *ек весна. Убранний, ек літо. Ситний, ек осінь, одітий, ек зима*»; «Зникла так йиго сила, *ек мороз вид тепла*»; «Пролетіло, прошуміло, *ек буйна буря навіки вид мене*»; «Лице тежким сумом засмутилося так, *ек полонина у нипогоду*»; «...несли ...бисаги на плечьох, такі верховаті, *ек кичіри*»; «Устав з-за стола п'ений, *ек мрака...*»;

- назви родинних зв'язків, соціального стану, класової і національної приналежності людей та певних рис, притаманних людині: «Вни були так пишно й гонорово зібрані, *ек бувало убералиси опришки*» ; «Покривала ніч потемком гори, *ек мама покриваєт ліжником дитину на добраничь до сну*»; «Дівки забули про долю, *ек гулаві...*»; «...над йиго голов стояла мандаториха из замітавником у руках, *ек на полонині бовгар из ботов над неповоротним товарем*»; «Ледве їх обох розгетькав та утихомирив Юріштан, аби си ни поблічили, *ек прості гуцули*»; «...лиш лешував Довгий хетрим оком, *ек злодій*»;

- назви релігійні, язичницькі, демонологічні: «Він ціле своє жите газдував так, *ек Бог приказав*»; «...вітер каламотив димом, шо куревси смутно на хатах, *ек Марко у пеклі*»; «...дівки...зачелі бічі плотами, *ек відьми*»; «А цимбал, то аж

так йкос дивно йграв, *ек грают на нім лиш нявки на Розійгри, ваблячі д'собі на любаскованє молодих у лісі*»; «...бо уже тогди йшла на него так звір, *ек би її зчезник на него гнав*»;

- назви абстрактних понять (дуже рідко): «Але то си минуло, синку, *ек сомне видіне*».

Семантичні групи компаративних імен свідчать про глибоко народну сутність мови роману, оскільки в них переважає лексика, яка окреслює найменування тих реалій, що оточують гуцула від дня його народження і супроводжують упродовж життя, тобто того, від чого найбільше залежало виживання простої людини у непростих умовах гірської місцевості. Саме тому значна частина порівняльних конструкцій – компаративні фраземи: *ек риба у воді, ек вів, ек неживий, ек вовк, ек лис, ек вихор, ек лід, ек ніч, ек баран, ек рак та ін.*, які мають особливу оцінність. Треба зазначити, що деякі з цих стійких виразів П. Шекерик-Доників, посилюючи їх експресію, або використовує у незвичному контексті (змінюючи традиційний суб'єкт порівняння): «...він зроду був ласий до горівки, *ек теле до молока*»; «...у тій пітьмі темрит повно добрих і злих духів так, *ек риби у воді*» і под.; або трансформує порівняльний зворот (як правило, доповнює його, конкретизуючи й увиразнюючи таким чином суб'єкт порівняння): «Стояв, *ек стовп, у земню закопаний*»; «Я зострахе свис у хату, *ек заїц з-перед лиса...*».

Експресивність компаративного імені посилюється (навіть на тлі суцільного діалектного тексту) і за рахунок етнографічних діалектизмів різних тематичних груп, які позначають реалії матеріальної і духовної культури гуцулів (природно-географічні умови побуту, характер господарської діяльності, а також традиції, вірування і т.п.). Тому для читача-негуцула цей пласт лексики є засобом створення і передачі своєрідного місцевого колориту: «Зразу, то квацивси вид тих слів, *ек вид квасної гуслінки*, так шо аж у лице соловів, а витак, то так си засвітили у него очі з голови, *екби в пожеристой з корчя*»; «Війт на то ни турав, гедляв ні сеї, ні тої, піхаючі ногами, *екби тівк у*

чюбри макогоном свиням брукву...»; «Дідо, ек роздражнена пирга, жєсно на мене визвіривси приїденими зубами» та ін.

Порівняльні конструкції у романі «Дідо Иванчік» характеризуються значною варіантністю структурних різновидів, які можна поділити на дві групи: безсполучникові і сполучникові.

Найпростішим з ряду структурних типів безсполучникових порівнянь вважають орудний порівняння. У ньому важливе значення має не форма, а лексичне значення компаративного імені: компаративна конструкція твориться на основі переносного значення слів і гіперболічно виражає характеристику дії. При цьому образне значення послаблюється, але не втрачається. Разом з тим, у цій мовній одиниці представлено і момент уподібнення, навіть перетворення .

Мова українського фольклору у поетичній стилістиці зберегла своєрідні образні асоціації, виражені конструкціями з орудним відмінком, які важко назвати суто порівняльними, оскільки вони ще зберігають давню анімалістичну метаморфозність. У художніх текстах ці побудови набували функцій образних порівнянь і ставали продуктивними стилістемами [6, 360].

Орудний порівняльний у тексті роману «Дідо Иванчік» зустрічається рідко (це форми переважно фольклорного зразка) : « Ловивси за коріне гаджюджьок, шо *гадев* обпліталоси коло каміня в мнеконькім моху»; «Очі *искрами* засіяли»; «...кінь під пасков *бурев* полетів до церкви»; «З великого сходу (...) *чьорним покривалом* чімраз вишше підсуваласи на гори темнота»; «А ціла хата *росм бжіл* гутіла...».

Українська мова знає ще один безсполучниковий спосіб творення порівнянь – за допомогою аналітичних конструкцій, що містять слова *здаватися, виглядати, привидітися* тощо, лексичне значення яких передає асоціативні зв'язки між явищами, часом вказуючи на приблизну, відносну подібність двох понять. П. Шекерик-Доників вдається до таких конструкцій в основному як до синонімічних заміників традиційних сполучникових компаративем, однак ці побудови іноді дозволяють автору створити неповторний персоніфікований образ, який засвідчує своєрідність мислення і

відчуття персонажа за певних обставин: «З печі остро пукала ватра, *ніби* плювала вугликами грани аж насеред хати, здавалося, що земля в хаті кліпаєт вогненими очіма на *Иванчіка*»; «Видів, що на газдівстві нижонатий газда, то так виглядаєт, *єк би* запрег у єрем вид паровиці одинака- вола»; «Привиділоси їм усім, що *йиго* коса *йиму* в руках сама косит, бо він не так легонько косив траву, *єк ножицями* стриг на *вівци* вовну».

Активно функціонує у романі «Дідо *Иванчік*» така безсполучникова порівняльна формула, як порівняльний присудок, що фіксує дію чи ознаку предмета за подібністю, а показником порівняльної модальності в ньому є порівняльні частки *єкби*, *єк*, *єк би*, *ніби*, *отєк би*: «*Иванчік* зачєв *ніби* по цілій хаті шукати тої куниці»; «Довгий *ніби* на це сквасивси»; «По хвили здавалоси, що він *отєк* уснув».

Ускладнення будь-якого члена речення порівняльною часткою привносить у семантику цього речення своєрідну порівняльну модальність, суть якої полягає в тому, що відношення до дійсності визначається не прямо, а опосередковано – через подібність до чогось іншого, загальновідомішого, яснішого, тобто до того, що й повідомляється порівняльним членом [3,158].

Інколи зустрічаються у романі ускладнені порівняльною часткою обставини способу дії: «А *Марічка*, *ніби* соромнячиси, але весело всміхнуласи д'нему любими, куражистими очіма»; «...то він *ніби* жертом, але стривожено запитавси неї...»; «*Лєсьо*, аби скараскатиси старої з-перед ич, *ніби* сомно видворкнув».

Більшість порівняльних конструкцій у романі - це сполучникові порівняння, які у складнопідрядному реченні виступають підрядним компонентом, що характеризує дію чи іншу ознаку головної частини шляхом порівняння, тобто опосередковано - через подібність цієї ознаки до повідомлюваного в підрядній частині. Особливістю таких речень у творі є основний засіб зв'язку: переважають діалектні варіанти підрядних порівняльних сполучників *єк*, *єкби* (*єк би*), *отєк* (*отєк би*), *так єк*, *то*, *ніби*.

Порівняльні сполучникові конструкції можуть мати нерозгорнуту або

розгорнуту форму. Нерозгорнуте порівняння підкреслює і конкретизує будь-яку одну ознаку, притаманну предметів, і відноситься до одного слова (такі побудови називають порівняльними зворотами): «Глипнули під пич, а там, болень, вирмене сидет, збиті у стропок, *ек куретка*»; «Однако у него навесні виходила маржина из зимівлі така гладка, *ек слимбуші*». Образи, створені за допомогою подібних порівнянь, дають більше простору для суб'єктивних сприймань і асоціацій.

Розгорнуті порівняння характеризуються більшою кількістю компонентів – семантично однорідних чи різнопланових, пов'язаних із творенням і поглибленням порівняння, вони ускладнюють художній образ: «Мав він таку страшну хіть до данців, *ек правдивий циганчюк*»; «Нараз так тежко гарував на газдівстві, *ек вів у ермі...*». Розгортаючи порівняння, П. Шекерик-Доників поширює його означеннями (це переважно логічні означення, рідше – епітети): «...витає зачев падати град, и то такий великий, *ек курічі жовтки*»; «А уся челідь намішма: стара, молода й дівки, стоечі по кілька вкупі стрипками, *екби горстки лену, поукладувані на городі гирками докупи на вистоюванє...*», а також додатками і обставинами. При цьому пропуск присудка, дозволяє всю увагу сконцентрувати на об'єкті порівняння і його рисах, важливих для виразної і точної характеристики суб'єкта порівняння: «Дідикове лице ставало грізне, *ек небо оперед бурев*»; «...то так сидів тихо, *ек муха взимі за лубом*»; «...його обплутав хетрий мандатор так, *ек навук муху, бо Юрішко дав си йиму так вимуштрувати, ек добрий и вирний гонец стрілицеви*».

Інколи порівняльна конструкція ускладнюється однорідними членами: «Казав, що злих духів так богато, *ек фої та листу в лісах*»; «Він то робив так штудерно, що ни задріли *то навіть свети з образів, а то ни ніп тай закінники*». У реченні з двома однорідними присудками в основі порівняльної конструкції, коли перший з них – заперечний і є прямою назвою ознаки, за якою предмет зіставляється з іншим, а другий – назвою порівняльною, метафоричною і знаходиться у протиставних відношеннях з першим, увиразнюється нестандартність оцінки певного предмета: «А баба свої піла.

Била, *єк у забій, шо дідо ни газда - друцига пустий*»; «Їм си здавало, шо то ни лиш люде, але й кичіри та ліси з них си сміют».

Помітною особливістю порівнянь у романі П. Шекерика-Доникова є компаративеми, які конкретніше, виразніше й емоційніше окреслюють присудок. В основі нерозгорнутого (рідше – розгорнутого) порівняльного звороту (частина з них фраземи) лежить прикметник чи дієприкметник – таким чином на семантику дії накладається семантика ознаки: «Спав цілий день, *єк забитий*, позадь нивиспанов нічюв»; «Тріскали, *єкби шалені*»; «...зо дві неділі чьоловік ходит, *єк розвалений*».

Проте найчастіше автор вдається до порівнянь, розгорнутих за рахунок складнопідрядних (в основному власне означальних) речень, створюючи з їх допомогою особливі художні образи, часто персоніфіковані, які мають яскраву авторську модальність: «А у кождім ділі, то він такий крутий, *єк то дерево круте, шо й десітьма клинами ни розколеш*. Він пудно завоїстий та зашитий, *єк тот штуб, шо кумбуковато виріс на вітрах пид полонинами*»; «У него значів так хрестенин, *єк у пса муха, шо лиш раз хлямкнув її, тай нема мухе на світі*». Зрідка трапляються у ролі ускладнення порівняльного звороту інші типи підрядних речень: «...стало тихо, *єк у церкві, коли піп лагодитси казанє казати*». Структурною особливістю переважної частини таких розгорнутих порівняльних конструкцій є наявність у головній частині співвідносного вказівного слова *так (такий)*: «Та же я си тебе *так* бою, *єк кіт лою!*»; «...то вкрив смих йиму руки шежнем сукна, *таким чорним, єк тава*».

Значна частина сполучникових розгорнутих порівняльних конструкцій – це складнопідрядні речення з підрядним порівняльним, яке реалізується за схемою двоскладного повного чи неповного (з пропущеним підметом) поширеного речення. У таких випадках дуже точно, конкретно і виразно окреслюється і об'єкт, і суб'єкт порівняння: «...зострахе прилогом пили там з мисок на столах горівку так, *єк спрагнені коні п'ют воду з коритий*»; «...то був такий пудний регіт, *єкби стадо коний на полонині рзало*»; «З темного неба єсно світили зірниці (...), *ніби дайкалисид'нему в хату нагрітисид*». Особливої

експресії набуває компаративема, якщо підрядна порівняльна частина знаходиться у препозиції, на початку речення – таким чином вона актуалізується: «*Єкби сокиру в мою кров утопила*, так свойов говірково баба нараз тежко моє серце поранила»; «*Єк би кінь на полонині заирзав*, так нараз голосно зареготавси дідо з печі на всу хату».

Інколи структура порівняльної конструкції-складнопідрядного речення трансформується у неелементарне складнопідрядне речення з послідовною підрядністю: «Ватра в печі так горіла, шо аж гутіла так, *єкби грім зпонімлива гримів...*»; «Нісси нарід над Арданицев-водицев, *так єк вівці над сільов на полонині, єк її довго ни їдет*». Особливо цікавим видається випадок розгортання на основі традиційного порівняння аналітичної порівняльної конструкції типу роздуму (риторичні запитання посилюють експресію викладу): «Оба мовчки хетро дівилиси бистрими очіма оден на одного, *єк би дві низнакомі котюзі, шо обнюхуютси на дорозі, тай упадок їх знаєт, чи ймутси їстиси, ци у великім побратимстві полетєт разом біда знаєт куда, котюжими дорогами? А може, лиш обнюхаютьси, тай кожда з них підет у свою дорогу, ни зачєпаючі одна одну?»*. До слова сказати, порівняння з компаративним іменем *котюга* в нерозгорнутому і в розгорнутому вигляді зустрічається найчастіше в тексті роману, як з негативним, так і з позитивним оцінним значенням: «Вна, лестечіси коло него, *єк котюга коло ніг*, облесно усміхаючіси, поделєку сказала...»; «Та ти ше смієш у моїй хаті маршкати на мене, *єк на котюгу?»*».

Порівняльні конструкції у романі «Дідо Иванчік» виконують ряд своєрідних стилістичних функцій. Перш за все треба ще раз зазначити, що емоційно забарвлена лексика як базова назва компаративема – це важливий характерологічний засіб: «...завернув смих тото насланє так, шо утікало, *єк дурний у брід*, без дороги...»; «Тимунь баба так си нараз олютила, *єк оса роздражнена*» та ін. За допомогою ампліфікації порівнянь автор дає часто влучну характеристику персонажа, вдаючись до компаративема і як до засобу створення комічного: «Баба осовито куталаси по хаті. Гриміла у чюберках, лускала у кочергах, замітавков та кочергов. Була надута, *єк свинєче димало на*

таршук, дуласи, *єк білий потрух у горшюку*, из серця на діда, шо через него їй ни йшло заредом кутанє коло печі. Пудно сердито пофоскувала на него, *єк кіт на котюгу*, аби він борзо коло печі кінчев свою біду дісти». Ампліфікація порівняльних конструкцій також дозволяє відтворити емоційний і психічний стан героя за певних обставин: «...бо ше навіть не поклав з рук погар вид сити, *єк* нараз йиму потемніло в очех тай шош так пукло йиму в тімню, *єк би си шош урвало йиму в голові, тай єк би буковий лист*, лиш си потєгло в потилицу, там стало тай так пудно йиго там завертіло та закололо, *єк би хтос йиго там сугаком колов*. А в цілій голові, то так, *єк би буря*, пудно зашуміло, аж у вухах йиму задзвонило та зацвіротіло, *єк би свершки там цвіротіли*».

Виразне оцінне й експресивне значення мають порівняння-синоніми (евфемізми): «Тай у тот раз навіки зажмурих свої голубі глібокі очі, *єк би си ними ніколи на світ и ни дивив*. Згас Олексій, *єк загашєна свічка*. Минувси з цього світа, *єк сомне видіне*» та порівняння-оксиморони: «...він тій пришни був такий рад, *єк сліпий світу...*»; «При тим він посміхнувси так, *єк часом з-пид земні пекло вогнем всміхаєтси*».

Активно послуговується П. Шекерик-Доників порівняльними конструкціями при створенні різних описів - портретних, пейзажних, описів стихійних явищ (наприклад, граду, грози, вітровію): «А светий Юрій *єк* розимок свої вісні брами, то вилетіла на світ, *єк ластівка*, едерна весна. *Єк* моргнула на кичери бровами, то уни си видразу зеленюв зазеленіли. А *єк* кліпнула очіма, то сади зацвіли білим, *єк молоко*, цвітом. (...) А *єк* усміхнуласи, то й високі полонини чічкато укрилися запашними зілями. Показалася ціла весна, пишна, *єк чічка*».

У романі «Дідо Иванчік» автор репрезентує глибинні пласти гуцульської культури – традиції, вірування, зразки усної народної творчості. У замовляннях, колядках, щедрівках, примівках, у відтворенні обрядових дійств використано порівняльні конструкції, які свідчать про глибинне їх походження, пов'язане з давніми віруваннями наших предків. Ось як, наприклад, описано обряд обдаровування молодих на весіллі: «...а даючі їм за кождим разом мізинним

пальцем правої руки меду в рот з кубки, примов'єла: « Дай Боже, праведне Сонечко велике, абесте так липли одно д'одному ціле своє жите, *єк липнут бжолои д'медови*, - тай за кождим разом сипала їм потрошки жмені ярої пшениці в пазуху, примов'єючи далі: «Дай Боже, праведне, велике Сонечко, абесте си так плодили й коренили у свій рід, *єк на добрій земні плодитси й коренуєтси посієна пшеиця*. (...) А Костючка, обсипаючи їх, далі примов'єла: «Аби си вас ціле жите держев хліб, плід праведного Сонечка, абесте си радували ціле своє жите одно одному, *єк си радуют люде Божому хлібови*, абесте були такі плодючі, *єк света земля*». Або в тексті примівки: «...Абес йиго так кришив, *єк камінь зерно кришит! Абес йиго так молон, єк камінь муку мелет!*»

Таким чином, у тексті роману «Дідо Іванчік» порівняння характеризуються широким діапазоном зіставляваних понять і значною оцінністю. Використовуючи різні за семантикою і структурою порівняльні конструкції, автор досягає точного, конкретного і дуже яскравого відтворення подій, предметів, явищ. Порівняння – один із засобів вираження авторської модальності у творі. Компаративні конструкції дозволяють чітко і недвозначно окреслити характери персонажів, вони сприяють створенню гумористичного ефекту, лежать в основі багатьох описів (особливо колоритними і непересічними є портрети героїв). Нарешті, без порівняльних конструкцій не обійшлося при відтворенні великого пласту фольклорних набутоків гуцулів – дбайливо зібрані П. Шекериком-Дониковим, вони, завдяки його роману, як і сам роман, стали надбанням української культури.

Література

1. Античные теории стиля. – М.-Л., 1936. – 326 с.
2. Заборна М.С. Порівняльні конструкції в системі складного речення української мови: Навчально-методичний посібник / М.С. Заборна. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навчальний посібник / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 325 с.
4. Конторчук Г.К. Порівняння в поетичному мовленні В. Стуса / Г.К. Конторчук // Творчість В. Стуса у контексті європейської культури ХХ століття: Зб. матеріалів конференції. – Донецьк, 1998. – С. 51-56.

5. Кучеренко І.К. Синтаксичні функції порівняльних конструкцій / І.К. Кучеренко // Кучеренко І.К. Актуальні проблеми граматики: Зб. наук. праць. – Львів: Світ, 2003. – С. 136-139.
6. Мацько Л.І. та ін. Стилїстика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М.Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Павленко Є.І. Порівняння як граматична і стилїстична категорія / Є.І. Павленко // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 78-85.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М.-Л., 1956. – Изд. 7. – 486 с.
9. Плющ М.Я. Орудний порівняння в українській мові / М.Я. Плющ // Українська мова і література в школі. – 1979. – № 4. – С. 29-36.
- 10.Потебня О.О. Естетика і поетика слова / О.О. Потебня. – К.: Наукова думка, 1985. – 688 с.
- 11.Потебня А.А. Из записок по русской словесности / А.А. Потебня. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 512 с.
- 12.Свашенко А.О. Порівняння в прозі О. Кобилянської / А.О. Свашенко // Творчість О. Кобилянської у контексті української та світової літератури. Частина 2. – Чернівці: ЧДУ, 1988. – С. 102-103.
- 13.Ставицька Л. В незнане вгвинчуй мисль, як вихори спіральні (Порівняння в поезії М. Бажана) / Л. Ставицька // Культура слова. – К.: Наукова думка, 1985. – Вип. 29. – С. 31-35.
- 14.Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік / П. Шекерик-Доників. – Івано-Франківськ: Гуцульщина, 2007. – 496 с.

Конторчук Ганна Кирилівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Поштова адреса: Провулок 2-й Житній, буд. 6, кв. 7, м. Житомир, 11030

Тел. 22-71-84

Творчість Т. Шевченка як об'єкт лінгвостилістичних студій

Комплексного опису мови творів Т. Шевченка, навіть з огляду на відомі монографічні дослідження, досі, на жаль, немає. Вивчення особливостей мови Шевченка розпочалося на початку 20 ст. (О. Синявський, М.Сулима, С.Сімович та ін.). Іван Огієнко, кваліфікуючи роль Шевченка в історії української літературної мови як її творця, підкреслював: «Шевченко перший з нас глибоко зрозумів вагу літературної мови в письменстві, й тому творив її, пильнуючи, щоб вона була якнайкращою». Митрополит Іларіон, власне, одним із перших окреслив основні особливості літературної мови Кобзаря (н-д, відсутність полонізмів,

русизмів та ін. запозичень, уникання опрощення, тобто просторічного мовлення та ін.) – спочатку у статті «Шевченкова мова», а потім у відомій праці «Історія укр. літ. мови».

Вивченню мови творів Ш. присвячено монографії В.Ващенка (Мова творів Ш.), І.Білодіда (Т.Г. Шевченко в історії укр.літ.мови), В. Ільїна (Мова творів Т.Г. Шевченка, 1957), Петрової П.О. Ш-ве слово і поетичний контекст, харків, 1980; В.М. Русанівського (У слові – вічність,2002). Останній автор з'ясовує такі проблеми:

Постійно в Україні відбуваються наукові Шевченківські конференції та читання, за результатами роботи яких виходять збірники матеріалів.

Щодо кваліфікації окремих мовних явищ у контексті Ш-х творів, то треба констатувати, що найчастіше дослідники зверталися до лексики письменника: Деркач А.Г. Функції слов'янізмів у лексиці Ш., 1939; Ващенко В. Народнообразні слова у поезіях Ш.; Дорошенко К. Із спостережень над лексикою творів Ш., 1940; Дубонос О. Науково-технічна лексика у творах Ш.; Єрмоленко С. Народнописенне слово в мові Ш. і укр. поетів-романтиків 20-40-х років 20ст.,1989; Журавльова Н. Народнописенна лексика в тв-ті Ш.,1986; Кобилянський Б. Роль церковнослов'янізмів у «Кобзарі» Ш.; Л.Масенко. Власна назва в поезиці Ш.; Мойсієнко А.К. Антропоморфізація абстрактного слова в Ш-му тексті; Фененко М. Топоніміка України в творчості Ш. (К,1965.-128с.); Черторизька Т.Іншомовні слова і словосполучення у тв.Ш.; Літературні антропоніми у тв.Ш. та ін.

Фраземіку в текстах Ш. досліджували Л.Добржанська (Крилаті Ш-ві вирази); Коломієць М. Фразеологічна синоніміка творів Ш.; С.Єрмоленко. Неокраєне крило слова (Афористичність Ш-вих висловів) та ін.

Фонетичні й орфоерічні особливост мови Ш. були в центрі уваги таких мовознавців, як Синявський О. Дещо про Шевченкову мову. Спроба в'яснити декотрі сумнівні моменти Шевченкової вимови ,1925; Колодяжний А. Звукова інструментовка поезій Т.Ш.; О.Клименко.З творчої лабораторії Ш. Ритміко-інтонаційні зміни,1989; Складенко В. Авторські наголої в творах Ш. та ін.

Морфологію Ш-х текстів вивчали П.Д.Тимошенко (серія статей «Морфологічні риси мови Т.Ш.: іменник, дієслово, займенник); Б.Кобилянський.До морфологічної х-ки мови Т.Ш. як літературної норми.

Синтаксичні властивості творів Кобзаря аналізували Зайцева Т. Із студій над мовою Ш-го «Кобзаря»: оформлення дієслівного присудка; Стилїстичне і граматичне значення пропуску

та повторення присудків у поезіях Ш., 1946-47.; Ільїн В. Оформлення присудка в укр. поезіях Ш., 1958; Моренець В. Стилістично-образні функції означень у мові творів Ш. та ін.

Останнім часом активно розвивається такий напрямок у вітчизняному м-ві, як етнолінгвістика. Ці питання на матеріалі творчості Ш. розглядали Молотаєва Н. Етноміфологеми у худ. мовленні Ш.: концепт і знак; і Жайворонок В. Укр. психотип у мовотворчості Ш.

Дуже активно вивчали укр. мовознавці стилістичні можливості різних мовних одиниць у худ. текстах: Булаховський Л.А. Мовні засоби інтимізації в поезії Т.Ш.; Жайворонок В. Лінгвостилістична основа творчості Ш.; Ільїн В. До питання синоніміки Ш.; Критенко А. Колір і барви в поезії Ш.; Мойсієнко А. Повтор як динамізуюча одиниця (На мат-лі поезії Ш.); Сидяченко Н. Про що розповідає прислівниковий епітет Ш.; Художнє означення до дії у Ш.; Чабаненко В. Антропоніми в Ш-вих поезіях (лінгвостил аналіз) та ін. Для прикладу зупинюсь на основних аспектах мовнопоетичної творчості поета, досліджуваних В.Жайворонком. У статті він розглядає стилістичні можливості різних мовних одиниць: історизмів, архаїзмів, антонімів, евфемізмів, гіпербол, тавтології, градації, ампліфікації, еліпсу, асиндетону, полісиндетону – у Шевченкових текстах.

Добру традицію було започатковано не так давно на кафедрі укр. л-ва та компаративістики – проведення студентських Шевченківських конф. «Творчі світи Тараса Шевченка» і публікацію матеріалів в однойменному збірнику (ініціатором цих заходів була Франчук М.В.). Це був єдиний в Україні подібний досвід, відзначений Інститутом літератури ім.Т.Ш. НАН України. Свого часу студенти-філологи (і не тільки) мали змогу оприлюднити на сторінках збірника свої перші наукові публікації, н-д, мовознавчого плану: Іващенко Т. Стилістика питальних конструкцій у поемі «Катерина» Т.Ш.; Коваль В. Синтез мовних засобів у творах Т.Ш.; Луценко О. Антитеза як засіб вираження образу автора у посланні «І мертвим, і живим...»Т.Ш.; Павленко Н. Біблійні оніми в поемі Ш. «Марія» та ін. Для декого зі студентів це був перший етап на шляху у велику науку.

Насамкінець хочеться побажати нам усім нових творчих набутків на шляху достойної і кваліфікованої оцінки творчості великого нашого Землянина.

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІСЬКИХ НАЗВ БДЖОЛИНОЇ СІМ'Ї

У статті з'ясовано основні дериваційні особливості поліських назв бджіл (за «Матеріалами до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)» М. В. Никончука, зокрема такі продуктивні способи словотворення, як синтаксичний (номінативні словосполучення), лексико-семантичний і морфологічний (суфіксальний тип).

Ключові слова: поліські говірки, словотвір, способи деривації, засоби словотворення, продуктивні способи словотвору, непродуктивні способи словотвору, морфологічний спосіб словотвору, синтаксичний спосіб словотвору, лексико-семантичний спосіб словотвору, складання основ, флективний і безафіксний типи морфологічного способу словотвору, паронімічна атракція.

Лексика бджільництва українських діалектів, зауважує Т. Тищенко у передмові до укладеного нею словника «Лексика бджільництва Східного Поділля»¹, є найменш дослідженою з-поміж інших тематичних груп (вона є також автором статті «Лексика на позначення бджіл у говірках Східного Поділля (матеріали до «Лексичного атласу української мови»)»²). Найбільш повно, додає Т. Тищенко, посилаючись на праці В. В. Анохіної та В. М. Никончука³, зафіксовано лексику бджільництва Поліського регіону. Ареалогію

¹ Тищенко Т. Лексика бджільництва Східного Поділля. – Умань: РНЦ «Софія», 2008. – 88 с.

² Тищенко Т. Лексика на позначення бджіл у говірках Східного Поділля (матеріали до «Лексичного атласу української мови») // Діалектологічні студії 7. Традиції і модерн. – Львів, 2008. – С. 323-334.

³ Анохіна В.В., Никончук Н.В. Полесская терминология пчеловодства // Лексика Полесья (Материалы для полесского диалектного словаря). – М., 1968. – С. 320-366; Никончук М. В.

окремих назв цієї тематичної групи представлено в АУМ⁴, у Лінгвістичному атласі Закарпаття⁵, окремі лексеми засвідчено в лексикографічних працях В. А. Чабаненка⁶ та М. Й. Онишкевича⁷, у Словнику буковинських говірок⁸. Деякі відомості про мовну сегментацію реалій бджільництва подано в збірнику текстів «Говори української мови»⁹. Однак, наголошує Т. Тищенко, відсутність спеціальних праць про лексику бджільництва з різних українськомовних територій унеможлиблює створення цілісної картини географії, просторової варіативності, що не відповідає зрослому інтересові мовознавців до діалектної лексики¹⁰. Зауважимо, що саме з огляду на матеріали словника Т. Тищенко, яка в цій ґрунтовній роботі подає більше 1000 говіркових слів на позначення бджіл і їхніх різновидів, продуктів бджільництва та їх переробки, пасічного інвентарю та ін., можна стверджувати, що роботи М. Никончука, присвячені лексиці бджільництва, лише започаткували процес дослідження цього пласту словникового складу мови поліщуків. Очевидно, тільки тому, що вченого як людину не особливо цікавило бджолярство (хоча, можливо, це було в його творчих планах), він не виявив інтересу до цієї групи лексики, зокрема при написанні наукових робіт аспірантами. Однак зібраний М. В. Никончуком матеріал свідчить про те, що він добре розумів: поліська лексика бджільництва має особливе значення як об'єкт дослідження і для мовознавців-діалектологів, і

Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). – К.: Наукова думка, 1979. – С. 204-229.

⁴ Атлас української мови: У 3-х т. – К.: Наукова думка, 1984.– Т. 1; 1988 – Т. 2; 2001 – Т. 3.

⁵ Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика. – Ч. 1-3. – Ужгород: Вид-во УДУ, 1958 – 1993.

⁶ Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1-4.

⁷ Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. I-II.

⁸ Словник буковинських говірок // За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688 с.

⁹ Говори української мови: Збірник текстів. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 128-131.

¹⁰ Тищенко Т. Лексика бджільництва Східного Поділля. – Умань: РНЦ «Софія», 2008. – С. 3.

для етнолінгвістів, оскільки репрезентує одну з найдавніших сфер господарської діяльності людини, зокрема деревлянина, – бортництво (неповторний світ бджільництва відтворив В. Скуратівський у роботі «Я вас, бджоли, благословляю»¹¹). Поліщуки, за нашими власними спостереженнями, досі зберігають особливості цього своєрідного промислу, розміщуючи, як і їхні пращури, вулики-дублянки на деревах у лісі.

Предметом нашої роботи стала лексико-словотвірна структура поліських назв *бджолої сім'ї* (за «Матеріалами до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)» М. В. Никончука). На відміну від словотвору української літературної мови, діалектний вивчено тільки частково (В. Німчук, В. Добощ, Г. Шило, С. Панцьо, К. Лук'янюк, Й. Дзендзелівський, Я. Закревська та ін.). Дуже детально й аргументовано описано стан дослідження словотвору українських діалектів (західнополіських зокрема) в монографії Г. Аркушина «Іменний словотвір західнополіського говору»¹², яка стала значним внеском в опрацювання загальнотеоретичної та діалектної дериватології. Використавши багатий фактичний матеріал, автор запропонував методику дослідження діалектного словотворення, яка враховує фонетичні, морфологічні й акцентні особливості говірок, а також зробив аналіз засобів і способів (морфологічного і неморфологічного) всіх іменних частин мови (з історичним коментарем певних явищ), що дозволило окреслити основні особливості іменної деривації в західнополіських говорах.

М. В. Никончук глибоко знав генетику рідного слова, він досліджував етимологію, а у зв'язку з цим і словотвір діалектної лексики, використовуючи всі можливості сучасного порівняльно-історичного мовознавства, про що свідчить його коментар труднощів при укладанні діалектних матеріалів за семасіологічним принципом: непослідовність у генетичному групуванні лексем пояснюється складністю етимологічного об'єкта й перехідною формою деяких слів. Учений мав на увазі етимологічно реінтерпретовані лексеми, які

¹¹ Скуратівський В. Я вас, бджоли, благословляю. – К, 2005. – 320с.

¹² Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2004. – 764 с.

характеризуються генетичною роздвоєністю: з одного боку, вони зберігають словотворчі зв'язки з базою основою, а з другого – виділяються в окрему етимологічну групу чи приєднуються до інших гнізд¹³.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що в ньому вперше аналізуються словотвірні особливості назв бджіл у західнополіських говірках.

М. В. Никончук у розділі «Бджільництво» в «Матеріалах до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)»¹⁴ розглядає низку назв бджіл, різних за походженням і – переважно – за призначенням, функціями у бджолиній сім'ї: «Дикі бджоли»; «Бджола, що літає за взятком, носить мед»; «Частина бджолиної сім'ї, яка шукає місце для поселення відведеного рою»; «Частина бджолиної сім'ї, яка виконує у вулику господарські функції»; «Бджола, яка краде мед у чужої сім'ї»; «Бджолиний розплід». Кожна з цих тематичних груп характеризується більшою чи меншою кількістю синонімічних варіантів (не тільки фонетичних, граматичних, а й словотворчих), аналіз яких дозволяє визначити основні засоби і способи їх деривації. Так, для називання *бджіл, які носять мед*, поліщуки використовують номени *робоча бджола, робоча пчола, рабоча пчола, рабоча пчала, рабочайа пчела, пчала, роботн'а пчола, робоча бжоло, робоча бжела, рабочайа бжела, роб'їтниц'а, роботн'їца, труд'ашча пчола, труд'ївниц'а, трудовн'їца, тружен'їца, труд'ага, прац'ївниц'а, зборшчиц'а, зборшчица, зборшч'їца, їборшч'їца, зборн'їца, л'отна пчола, та пчола, шо на пашу л'ет'їт', нос'к'ї, медоносна пчола, старашиниц'а, корм'їлиц'а, пчола*¹⁵.

Цей ряд синонімічних найменувань однієї з тематичних груп у складі бджолиної сім'ї, на нашу думку, дуже яскраво окреслює основні тенденції в деривації назв бджіл у поліських говорах. Насамперед мова йде про

--¹³ Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 4.

¹⁴ Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). – К.: Наукова думка, 1979. – С. 204-229.

¹⁵ Там же, с. 220-221.

номінативні словосполучення типу «іменник + прикметник» (такі двокомпонентні, як правило, назви-словосполучення, організовані граматично, що становлять смислову єдність і виконують номінативну функцію, на думку мовознавців¹⁶, утворюються за допомогою синтаксичного способу словотворення): *робоча пчола, труд'ашча пчола, л'отна пчола, медоносна пчола* "бджола, що літає за взятком, носить мед"; *лесов'їє пчолі, дик'ї пчоли* "дикі бджоли"; *сторожов'ї бджоли, часов'ї пчоли, вартови пчоли* "частина бджолиної сім'ї, яка виконує у вулику господарські функції". Рідше трапляються словосполучення «дієприкметник + іменник»: *нападна пчола* "бджола, яка краде мед у чужої сім'ї" та ін. Інколи це описове словосполучення типу складнопідрядного речення з підрядним власне означальним: *та пчола, шо на нашу лет'їт* "бджола, що літає за взятком, носить мед". Такі засоби номінації бджіл дуже прагматичні, оскільки за допомогою прикметника (дієприкметника, підрядного речення) дозволяють точно окреслити об'єкт називання за його основною, визначальною ознакою.

Переважна частина поліських назв бджіл утворена лексико-семантичним способом: *с'л'епен', чемер'їци* "дикі бджоли"; *роб'їтниц'я, труд'ївниц'я, прац'ївниц'я, корм'їл'їц'я* "бджола, що літає за взятком, носить мед"; *розв'їдка, пошук, розв'їдники, розв'їдниц'ї, розв'їдч'їк'ї, походка, поход, поїїск, молож, кварт'їр'їер* "частина бджолиної сім'ї, яка шукає місце для поселення відведеного рою"; *охорона, сторожа, сторожихи, сторож, охоронц'ї, охран'н'їк'ї, караул, патрул'ї, салдати, оборона, хаз'айки, домохаз'айки, прибирал'ниц'ї* "частина бджолиної сім'ї, яка виконує у вулику господарські функції"; *злод'ей, злод'їйка, вор, воровка, лежен'* "бджола, яка краде мед у чужої сім'ї"; *черва, черви, д'їтки, л'їчинки* "бджолиний розплід" та ін. Частину лексем, як бачимо, запозичено з російської мови, зокрема з військової термінології (це, вочевидь, слова недавнього походження, поява яких пов'язана або з подіями

¹⁶ Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2004. – С. 604.

часів війни, або з тим, що бджолярі – представники чоловічого населення – відслужили в радянському російськомовному війську і, взявши за основу русизми, розширили їх значення за подібністю функцій у назвах певної частини бджолої сім'ї). Інколи М. В. Никончук зазначає: *воровка* – російське слово, давніше, ніж *злodeйка*¹⁷. Цікавим у цьому ряду є запозичення *квартирйер* (квартир'єр) - (від нім. *Quartierherr*) – військовослужбовець, якого під час пересування військ посилають уперед для пошуку й відведення квартир у населених пунктах або пошуку місця для бівуаку¹⁸, отже, теж військовий термін, появу якого в мові поліщуків можна пояснити знанням особливостей армійського життя.

Поширеним у народних поліських назвах бджіл є суфіксальне словотворення, яке в загальних рисах має низку дериваційних особливостей. Насамперед треба зазначити, що похідні назви-варіанти бджіл окремих тематичних груп мають спільне твірне слово, часом теж похідне, або твірну основу, але інші суфікси, що інколи відрізняються продуктивністю в сучасній українській мові, напр.: *с'л'епен'* > *с'л'епци*, *с'л'епак'і*, *слепотні*, *слепоти*, *слепето*, *слепет*, *слепетні* "дикі бджоли"; *сторож* > *сторожовк'і*, *старожски*, *сторожовйє* "частина бджолої сім'ї, яка виконує у вулику господарські функції"; *поход* > *походка* (*походки*, *походк'і*), *походдз'і*, *походн'а* "частина бджолої сім'ї, яка шукає місце для поселення відведеного рою"; *діти* > *д'етко* (*д'ітка*, *д'ітки*), *д'ітва* "бджолиний розплід" та ін. Однак визначити однозначно певну тенденцію в продуктивності суфіксів, за допомогою яких утворюються назви бджіл, важко. Малопродуктивними є суфікси -ік- (*нос'ік'і* – "бджола, що літає за взятком"), -иц'- (*червиц'і* – "бджолиний розплід"), -к- (*х'ідка*, *ходка*, *в'ідводка* "частина сім'ї, яка шукає місце для поселення відведеного рою", -іц'- (*накович'іц'і* (*вони мед пакуйут'*) "частина бджолої

¹⁷ Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). – К.: Наукова думка, 1979. – С. 222.

¹⁸ Словник іншомовних слів // За ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – С. 323.

сім'ї, яка виконує у вулику господарські функції"), *побирашка* – " бджола, яка краде мед у чужої сім'ї"), -н'- (*мал'учн'а* – "бджолиний розплід") та ін. Ці утворення, як правило, віддієслівні або відіменникові.

У багатьох випадках своєрідність аналізованих номенів пов'язана з тим, що твірні слова являють собою діалектні (передовсім семантичні та фонетичні) варіанти лексем. Так, у назвах частини бджолої сім'ї, яка виконує у вулику господарські функції, крім загальноновживаного найменування *сторожові бджоли*, зафіксовано діалектні назви *сторож*, *сторожа*, *сторож'ї*; *охорона* та похідні від них: *сторожовк'ї*, *сторожов'їки*, *сторожки*, *сторожихи*, *сторожов'їе*; *охорон'н'їк'ї*, *охран'н'їк'ї*, *охорон'ц'ї* (у деяких випадках важко з'ясувати, яким способом утворено слова – лексико-семантичним чи суфіксальним).

Серед назв "частини бджолої сім'ї, яка шукає місце для поселення відведеного рою", М. В. Никончук зафіксував як синонім до слова *розвідка* низку лексем-діалектизмів, перша з яких – *їска* – має, на нашу думку, прозору етимологію: це похідне слово від праслов'янського дієслова *искать* (зі збереженням наголосу), утворене безафіксним способом. Решта номенів у цьому ряду *скал'* (*скал'уйе вул'л'ей*, *скал'уйут' пчолі*), *скал'а*, *скал'л'а*, *скала*, *скал'ї*, як бачимо, являють собою якусь паронімічну атракцію до праслов'янського (праіндоєвропейського) слова *скала* (скеля), що, за свідченнями етимологів, мало первинне значення «щілина, розщеплений, осколок» (пор. лит. *skelti*, *skeliu* «колоти», *skala* «тріска, скіпка»¹⁹, а отже, це вмотивована назва рою, «відщеленого» від основної сім'ї, яка свідчить про те, що поліський діалект досі зберігає давні, генетичні корені мови. Подібні явища мають місце, вочевидь, і в наступному ряду синонімічних назв «розвідки»: *пойїск*, *пойска*, *пол'шча*, *п'ис'ка*, *пуиск* (правда, тут слово *пойїск*, утворене лексико-семантичним способом (може, це русизм), зберігає давнє слов'янське значення, а решта номенів теж являють собою паронімічні атракції, про що

¹⁹ Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Радянська школа, 1970. – С. 425.

говорив свого часу, аналізуючи шляхи походження поліської діалектної лексики, М. В. Никончук: «Мають місце нерідкі випадки, коли етимон не тільки розщеплюється в говірках на значне число фонетико-дериваційних і демінутивних варіантів, але й наближається паронімічною атракцією до інших слів»²⁰.

Менш активними у словотворі поліських назв бджіл виявилися такі дериваційні способи, як безафіксний (*розплод, заплод* – "бджолиний розплід"); складання основ (*самосади* – "дикі бджоли"); флективний (пор.: *скал'* – *скала, поїск* – *поїска, поход* – *походи* (мн.). "частина бджолої сім'ї, яка шукає місце для поселення відведеного рою;" *сторож* – *сторожа, сторожі, стороже* "частина бджолої сім'ї, яка виконує у вулику господарські функції"; не трапляються інші відомі типи морфологічного словотвору, наприклад, префіксального, префіксально-суфіксального.

Таким чином, лексико-словотвірна структура назв бджолої сім'ї в говірках Правобережного Полісся представлена синтаксичним, лексико-семантичним і морфологічним (переважно суфіксальним) типами деривації. Менш активно використано складання основ, безафіксний і флективний різновиди словотворення. Твірними основами для аналізованих номенів виступають переважно іменники, рідше дієслова, причому і загальноживані, і говіркові. Частина діалектних назв – це військова російська термінологія, яка зазнала метафоризації, потрапивши в мову поліщуків, очевидно, або в часи воєнних лихоліть, або під час служби в збройних силах. У деяких випадках поліські назви бджіл зберігають праслов'янську (праіндоєвропейську) семантику, генетичні корені, втрачені сучасною українською літературною мовою, інколи мотивуюча основа діалектизмів характеризується паронімічною атракцією до інших слів.

Анна Конторчук

²⁰ Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 4.

Лексико-словообразовательные особенности полесских названий пчел

В статье рассмотрены основные деривационные особенности полесских названий пчел (по «Материалам к лексическому атласу украинского языка (Правобережное Полесье) Н. В. Никончука), в частности такие продуктивные способы словообразования, как синтаксический (номинативные словосочетания), лексико-семантический и морфологический (суффиксальный тип).

Ключевые слова: полесские диалекты, словообразование, способы деривации, средства словообразования, продуктивные способы словообразования, непродуктивные способы словообразования, синтаксический способ словообразования, лексико-семантический способ словообразования, морфологический способ словообразования, сложение основ, безаффиксный и флективный типы морфологического способа словообразования, паронимическая аттракция.

Anna Kontorchuk

Summary

In the article the main derivational peculiarities of Polissia's bees' names (on the base «Materials to Lexical Atlas of Ukrainian Language (Rightbank Polissia)» by M V Nykonchuk are examined. The main methods of word-formation are: syntactic (the nominative word combinations), lexico semantic and morphological (suffixal type).

Key words: polissia's dialects, derivational methods of word-formation, means of creation of words, productive methods of creation of words, unproductive method of creation of words, morphological method of creation of words, syntactic method of creation of words, lexico-semantic method of creation of words, drafting of bases, inflexional, nonaffixal, types of morphological methods of word-formation, paronymic attraction.